

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ РЕФОРМ

Ірина Борисівна Слоневська

В статье устанавливается роль литературы в контексте гуманитаризации образования и особая функция общеобразовательного предмета «зарубежная литература». Опираясь на позицию авторитетных ученых – литературоведов, автор доказывает актуальность культурологического подхода к изучению зарубежной литературы, при этом библеровская концепция диалога культур рассматривается как методологическое основание нового предмета. В статье также ставится акцент на особой роли контактно-генетических связей зарубежной и украинской литератур и актуальности компаративистики – науки, которая, по мнению специалистов, будет определять в дальнейшем методику преподавания литературы.

Ключевые слова: литературное образование, диалог культур, гуманизация

У статті з'ясовується роль літератури в контексті гуманітаризації освіти і особлива функція нового загальноосвітнього предмета "Зарубіжна література". Спираючись на позицію авторитетних вчених-літературознавців, автор доводить актуальність культурологічного підходу до вивчення зарубіжної літератури, при цьому біблерівська концепція діалогу культур розглядається як методологічна засада нового предмета. У статті також акцентується особлива роль контактно-генетичних зв'язків зарубіжної та української літератур і актуальність компаративістики – науки, яка на думку фахівців, дедалі більше визначатиме методику викладання літератури.

Ключові слова: літературна освіта, діалог культур, гуманізація

The article states the role of literature in the context of education humanitarization and a special function of the optional subject «Foreign literature». Basing on the position of well-known scientists-studying literature the author proves the actualization of culturilological approach to studying of foreign literature. In this respect Biblerov`s conception of dialogue of cultures is viewed as methodological base of the new subject. The article puts an accent on the specific role of contact-genetic connections between Foreign and Ukrainian literature and on actualization of Comparativistics – a science which in the scientists` opinion, will define the further methods of teaching literature.

Key words: literary education, dialogue of cultures, humanitarization

Реформування національної системи освіти має, передусім, на меті орієнтацію на формування особистості, оскільки освіта як соціальний феномен завжди була пріоритетним фактором у цьому процесі. Першочергове завдання сьогодні – з'єднати воедино освіту і культуру, гуманізувати освіту. На рубежі тисячоліть у всьому світі зростає культурологічна роль освіти. Сучасна європейська педагогічна наука виходить з того, що навчання і є виховання, що воно може досягти високого рівня лише в тому випадку, коли одночасно і виховує.

Культурологічні аспекти навчання і виховання особистості – у центрі досліджень Л.П.Печко, І.А.Зязюна, О.Я.Савченка; основи розвитку особистості як суб'єкта культури розглядаються в роботах І.Д.Беха, Л.Г.Левчука, О.В.Киршука; вихідні положення проблеми формування творчої особистості знайдемо у В.О.Сухомлинського, Д.І.Фельдштейна, Г.Айзенка, А.Біне; розвиток особистості в процесі знайомства з мистецтвом, зокрема літературою, відстежували В.Г.Бутенко, Н.Й.Волошина, Є.В.Квятковський, Г.І.Беленький, В.А.Щербина.

За Сократом, знання поділяються на два типи: перший – ті, що дозволяють людині правильно прогнозувати і здійснювати свої практичні кроки; другий тип знань – ті, що дають людині розуміння вищих життєвих цілей. Світова література – джерело саме таких знань, адже ще Гегель говорив, що література «була найуніверсальнішою і всеосяжною наставницею роду людського і продовжує нею бути». «Література дає нам колосальний, широченний і глибокий досвід життя. Вона робить людину інтелігентною, розвиває в ній не тільки відчуття краси, а й розуміння життя, усіх його складностей. Служить провідником в інші епохи і до інших народів, розкриває перед вами серця людей. Одним словом, робить вас мудрими», - заповідав молоді академік Д.С.Лихачов [5, с.49].

Школа – і середня, і вища – мусить зайняти позицію формування і збереження духовних цінностей, і виняткова роль у цьому має належати літературній освіті, яка вводить духовні цінності у свідомість людини через красу як естетичну категорію. Важко переоцінити цю роль.

У своїй Нобелівській промові Й.Бродський сказав: «...не може бути законів, які б захищали нас від самих себе. Жоден кримінальний кодекс не передбачає покарань за злочини проти літератури. І серед цих злочинів найтяжчими є не переслідування авторів, не цензурні обмеження, не спалення книг і таке інше. Існує злочин тяжчий – нехтувати книжками, не читати їх. За злочин

цей людина розплачується всім своїм життям. Якщо злочин цей чинить нація – вона платить за це своєю історією».

Справжня національна культура не має нічого спільного з культурною самоізоляцією. Культурна соціалізація українського школяра чи студента означає, крім прилучення до української культури, також ознайомлення із здобутками інших культур, що, звичайно, відбувається крізь призму рідної. З огляду на це 1 вересня 1992 року до навчальних програм загальноосвітніх шкіл введений новий предмет – майже ровесник незалежної України – під назвою «Література народів світу», яка згодом змінилась на «Світова література» і насамкінець на нині чинну – «Зарубіжна література». Директор Центру наукових дослідження, академік Д.С.Затонський стверджує: «Світова література – вікно у світ, яке робить фактором свідомості особистості весь багатогранний духовний світ людства. Відкрити вікно у світ – означає представити українському читачеві зарубіжну літературу: переклади, різноманітні трактування творів, особливості розвитку національних літератур» [4,с.7]. Унікальність дисципліни «Зарубіжна література» полягає в єдності національного і всесвітнього, загальнолюдського і особистісного. Своєрідний діалог національних творів на інтернаціональному рівні породжує нову реальність у сприйнятті образного світу і приводить до висновку: ми всі – громадяни Всесвіту, «мешканці однієї планети» «пасажери одного корабля» (А.де Сент-Екзюпері). Курс зарубіжної літератури, який вивчається в контексті світового літературного процесу, сприяє ще й тому, щоб глибше зрозуміти роль, місце, значення рідної української літератури, шляхи її розвитку в системі «національна література і світовий літературний процес». На думку Є.Волошук, курс зарубіжної літератури значно більше, ніж курс будь-якої національної літератури, розімкнутий у просторі світової культури, тому серед його завдань і можливостей – висвітлення духовного та естетичного досвіду людства, який впливлявся в конкретному творі [2,с.7].

З огляду на це деякі сучасні літературознавці (Є.Волошук, О.Ніколенко, Б.Шалагінов) вважають продуктивним такий підхід до вивчення зарубіжної літератури у середній та вищій школі, який називають «культурологічним». Культурологічний підхід вимагає відшукування зв'язків між історичною епохою, типом культури та способом мислення, особливостями сприйняття світу людиною. Він передбачає вивчення конкретних художніх текстів з опорою на різні контексти: контекст біографії автора твору, соціально-історичний, культурний контекст епохи.

Останнім часом у викладанні літератури ідея культурологічної школи застосовується все активніше, і згідно з нею літературна освіта розглядається як сходження за культурними епохами, спілкування з різними типами свідомості людей колишніх культурно-літературних епох, осягнення різних моделей людського буття. З точки зору культурологічного підходу до мистецтва, вважає В.Даманський, можна говорити про різні типи художньої свідомості, що відбивають історичні типи свідомості людства: культура Давнього Сходу, Античності, Середньовіччя, Відродження, класицизму, романтизму, реалізму, діалогічної свідомості людини ХХ століття. При цьому слід зазначити, що в межах однієї історичної епохи ці типи художньої свідомості перехрещуються, вступають в діалог. І це робить ефективним такий підхід до вивчення літератури, в основі якого – біблерівська концепція діалогу культур в процесі навчання. Своїми витокami вона має теорію діалогізму М.Бахтіна [3,с.3].

На думку В.С.Біблера, участь у діалозі культур для людини ХХ століття – неодмінна умова її виживання, оскільки в сучасному бутті людини «тягуються в одному культурному просторі, в одній свідомості, в одному мисленні різні культури: Захід, Схід, Європа, Азія, Африка; в межах самої Західної культури – Античне, Середньовічне, Новочасне мислення» [1,с.17]. Таким чином, твір художньої літератури розглядається як специфічна форма діалогу, який дозволяє усвідомити органічний зв'язок між духовною культурою автора і читача, спонукає кожного з учасників діалогу до самовизначення ідеалів власної духовної культур в умовах даної системи екзистенціальних цінностей.

Виходячи з концепції діалогу культур, академік Храпченко в статті «Час і життя літературних творів» підкреслював, що літературні твори минулого «входять в орбіту інших часів, вступають в сферу нових ідейних, естетичних запитів, і важливо розкрити те, чим вони дорогі людині сучасної епохи, якими своїми сторонами вони входять у сучасну культуру»[8,с.31].

«Всяке істинне пізнання переходить у переживання. Таким чином, знання про світ стає моїм переживанням світу. Пізнання, що стало переживанням, не перетворює мене по відношенню до світу з чисто пізнаючого суб'єкта, але збуджує в мені почуття внутрішнього зв'язку з ним»[9, 217]. На нашу думку, в цих словах А.Швейцера розкривається одне з найважливіших завдань гуманітарної, зокрема літературної, освіти: дати осмислене, живе, конкретно-емоційне і особистісне відчуття власної причетності людини до світу.

За біблерівською концепцією діалогу культур, етапи літературної освіти вибудовуються так: 3-4 класи – Антична культура, 5-6 – культура Середньовіччя, 7-8 – культура Нового часу (XVIII – XIX ст.), 9-10 – культура сучасності, 11 – діалог різних культур. (Дана програма сьогодні апробується лише в деяких гуманітарних гімназіях.) Другий варіант історико-культурного підходу, за Біблером, - вивчення літератури в контексті культури у старших класах: поступальне

сходження від Античності до сучасності. (В початкових класах учні лише знайомляться з окремими творами, вчать їх аналізувати.)

Третій варіант – знайомство з основними етапами духовного розвитку людства шляхом вивчення в кожному класі певного типу культури: 5 клас – національна культура, 6 – антична міфологія і культура, 7 – Середньовіччя, 8 – Ренесансний класицистично-просвітительський тип культури, 9 – культура епохи Романтизму, 10 – антропософська культура 2-ї пол. XIX ст., 11 – через художні тексти до діалогу культур XX ст.

З огляду на признану багатьма авторитетними фахівцями культурологічну місію «Зарубіжної літератури», останній варіант видається дуже цікавим і перспективним, хоча, безумовно, потребує спеціальної фахової підготовки вчителів-предметників у сфері філософії, світової культури, мистецтва. Загалом методологія викладання зарубіжної літератури потребує свого глибокого осмислення на підвалинах літературознавства, психології, педагогіки, дидактики, етики, естетики, історії, логіки, компаративістики та інших наук. Якщо перераховані науки, крім останньої, свого часу вивчалися, то компаративістика відкрито з'явилася лише в останні роки і потребує реального вивчення і осмисленого застосування. Щодо цієї науки, то Д.С.Наливайко, доктор філологічних наук, професор, вчений-дослідник в галузі зарубіжної літератури, назвав компаративістику «наукою, яка дедалі більше визначатиме методику викладання літератури». «... Необхідність порівняльного вивчення літератури не викликає сумнівів. Це вивчення треба розпочинати з простого: із зіставлення творів, що належать до однієї художньої системи, до одного жанру і стилю, здійснюючи зіставлення на різних рівнях – теми, сюжету, композиції, жанрової структури, стилістики тощо, фіксуючи при цьому, що в них повторюється і якою мірою редукується, що трансформується та ін. Цим шляхом досягається не тільки виявлення типологічних спільностей літературних явищ, а й поглиблене проникнення в їхній художній світ, їхню індивідуальну неповторність» [7, с.52].

Компаративістика як порівняльний метод вивчення має зайняти своє провідне місце у методиці зарубіжної літератури. Цієї точки зору дотримуються Д.С.Наливайко, О.М.Ніколенко, Л.Ф.Мірошніченко, З.В.Кирилюк, О.В.Пронкевич, Ю.І.Султанов та інші вітчизняні літературознавці.

Особливе значення мають взаємозв'язки зарубіжної та української літератур, бо зміст сучасної гуманітарної освіти найбільшою мірою якраз зорієнтований на поєднання загальнолюдських цінностей і національної культури, які в контексті літературної освіти визначаються в аспекті контактено-генетичних зв'язків зарубіжної та української літератур.

На думку Л.Ф.Мірошніченко, генетичні зв'язки розглядаються на рівнях:

- тематологічний (спільні теми, сюжети, мотиви);
- генетичний (роди, види, жанри);
- міфологічний (складові літературного твору або процесу).

Контактні зв'язки розглядають як прояви взаємовідносин між письменниками, школами, течіями, літературами.

Компаративний аналіз має на меті шляхи вивчення світової літератури як єдиного світового літературного процесу.

Унікальний загальноосвітній предмет «Зарубіжна література», який є лише в українській масовій освітній системі, сприяє вирішенню однієї з найважливіших освітніх задач – інтеграції у світову культуру, виходу у духовний світ людства, формуванню фундаментальних цінностей особистості.

Колись Віктор Гюго порівнював світову літературу з велетенською вежею, яку протягом тисячоліть виводять митці всіх часів і народів. Що вище людина забирається на цю вежу, то ширші горизонти відкриваються перед нею

Література:

1. Библер В.С. Основы программы // Школа диалога культур. – Кемерово, 1992. – 346 с.
2. Волощук Є.В. Західні літературознавчі концепції – вітчизняній методиці // Зарубіжна література в навчальних закладах України. – 1999. – № 11.
3. Доманський В.А. У пошуку методологічних основ викладання літератури // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – №12.
4. Затонський Д.С. Відкривати вікна в світ культури // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – №7.
5. Лихачов Д.С. Листи про добре і прекрасне. – К., 1988. – 230 с.
6. Мірошніченко Л.Ф. Винятковість нового шкільного предмета і специфіка його викладання // Зарубіжна література в навчальних закладах України. – 1999. – № 11.
7. Наливайко Д.С. Наука, яка дедалі більше визначатиме методику викладання літератури // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – №7.
8. Храпченко М.Б. Время и жизнь литературных произведений // Художественное восприятие. – Л, 1981. – 350 с.
9. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – М., 1992. – 207 с.